

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het gelijkheidsbeginsel als grondprincipe van de Europese Unie

De rechtsorde van de Europese Unie is meer dan het recht van de instellingen en de grondrechten van de burgers alleen; het is ook een uiting van een zeker ideaal van mens-zijn. Het gelijkheidsbeginsel is terecht een grondprincipe: gelijke gevallen moeten gelijk worden behandeld. Daardoor kunnen de meeste mensen als gelijk individu vrij leven en vrij bewegen in de Europese Unie.

---

door *Jan Willem Sap*

De auteur is hoogleraar Europees recht aan de Open Universiteit te Heerlen en universitair hoofddocent Europees recht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Tevens is hij lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

EEN STATENVERBOND ALS DE EUROPESE UNIE heeft als kerntaak de gemeenschap te behouden. Telkens als er problemen zijn zullen instellingen en overheidsorganen moeten optreden, zowel tegen gevaar van buiten en als tegen gevaar van binnen. Dat dit optreden wordt geaccepteerd komt doordat een moderne overheidsstructuur is gebaseerd op de idee van de rechtsstaat, dat wil zeggen dat de handelingen van de overheden en de burgers worden geregeld door wetgeving met instemming van een parlement en niet door willekeurige beslissingen. Ook moeten burgers in beroep kunnen bij een rechter tegen onregelmatigheden van het gezag. Bij een moderne wet is belangrijk de formele universaliteit, dat wil zeggen dat alle burgers gelijk zijn voor de wet, en de wet gelijk voor alle burgers. Qua vorm richt een wet zich tot alle burgers in dezelfde termen, ook al maakt de wet bijvoorbeeld een onderscheid tussen ambtenaren en niet-ambtenaren. Iedereen mag een rol vervullen, als men aan bepaalde condities voldoet. Moderne wetgeving hoort te spreken in algemene termen, geen individuele

gevallen te regelen. De moderne wet is met de garanderen van de vrijheid van de burgers een breuk met het standenrecht en de privileges van het ancien régime. Er is ook een relatie met het zestiende-eeuwse calvinistische kerkmodel, een soort oefenschool voor democratie.¹ De Franse revolutionairen wilden vrijheid door gelijkheid, maar men moest ook constateren dat een moderne wet ook tiranniek kan uitpakken, wanneer sprake is van doorgeslagen ‘social engineering’, zoals bijvoorbeeld in de Sovjet-Unie.²

In een liberale pluralistische staat is de economie die van de vrije markt, kortom kapitalisme. Individuen zijn vrij in hun keuzes.³ Maar zij zullen niet allemaal even succesvol zijn. Liberalen, met hun pleidooi voor vrijheid

*Gelijkheid voor de wet is geen
garantie voor rechtvaardigheid,
maar sluit in ieder geval totale
willekeur uit*

en schadebeginsel, willen vaak zo weinig mogelijk beperkingen van de zijde van de staat, en accepteren eerder dat er bij concurrentie altijd winnaars en verliezers zijn, dat er altijd ongelijke verdeling van bezit en ongelijkheid zal bestaan. Gelijkheid voor de wet is geen garantie

voor rechtvaardigheid, maar gelijkheid voor de wet sluit in ieder geval de totale willekeur uit. De formele universaliteit van gelijkheid van de burgers voor de wet past goed bij de behoefte aan arbeidsefficiëntie en de zorg dat iedereen zo goed mogelijk deelneemt aan het arbeidsproces.⁴

De liberale theorie van een markt waarin vrije individuen elkaar concurreren is ook een soort mythe. Waar de staat volledig is uitgedeed, waar burgers afhankelijk worden van liefdadigheid, ontstaat een steeds grotere kloof tussen arm en rijk. Vaak zijn het niet individuen maar een paar machtige bedrijven die met elkaar concurreren. Om werkelijke vrijheid (ook voor de armen) te bevorderen is een actievere rol van de staat nodig. Vrijheid is kunnen kiezen, en voor armen is er vaak niets te kiezen. Vandaar de opkomst van de sociaaldemocratie eind negentiende eeuw, vandaar dat de christendemocratie benadrukt dat de overheid vanuit de norm van publieke gerechtigheid normerend optreedt om ervoor te zorgen dat in de samenleving rechtvaardigheid wordt betracht en de kwetsbare groepen worden beschermd.⁵ In de Europese Unie worden de ongelijkheden van de vrije markt mede verzacht door ‘sociale markteconomie’ na te streven en worden onrechtvaardige ongelijkheid, sociale uitsluiting en discriminatie bestreden (art. 3, lid 3, Verdrag betreffende de Europese Unie, VEU).

Waarom is gelijkheid nu zo belangrijk geworden voor de Europese Unie? De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en de internationale afspraken in het kader van de Verenigde Naties hebben een bepalende rol gespeeld. Iedereen beseft waar de discriminatie en de etnische zuive-

ringen door het naziregime op waren uitgelopen. Op wereldniveau (Verenigde Naties) en op regionaal niveau (Raad van Europa) werd serieus werk gemaakt van respect voor de rechten van de mens.⁶ Europa heeft sinds 1945 grote stappen gezet. Een belangrijke voorwaarde die ten grondslag ligt aan het succes van het project van de Europese integratie in zo'n enorm territorium met een interne markt, is de afwezigheid van ernstige sociale conflicten die hun wortels hebben in de klassenstrijd. De terugval in de belangstelling voor het socialisme is een reflectie van geslaagde veranderingen. Belangrijk is bovendien de aanwezigheid van een zekere morele consensus, over het geloof in de gelijkheid van mensen en de samenleving als een verzameling individuen; dit mede dankzij het invloedrijke werk van een denker als de Engelse filosoof John Locke, dit in combinatie met een christelijk geïnspireerd rechtvaardigheidsbewustzijn, vooral daar waar de kerk werd geassocieerd met gelijke vrijheid en niet met intellectuele onderdrukking.⁷ Dit denken van Locke over natuurlijke rechten en het verzetsrecht bij een tirannieke overheid heeft grote invloed gehad in West-Europa en Noord-Amerika, en veel minder in bijvoorbeeld Azië. Over het belang van het contractsdenken, dat eerder aan de markt dan aan de wildernis van de natuurtoestand doet denken, stelt de Brits-Amerikaans politiek filosoof Siedentop: 'A contractual model of society implies the central role of choice, of social relations governed by equality and reciprocity. The model of contract makes it clear that obligations, to be truly obligations, must be self-assumed. The upshot is that in this discourse liberty ceases to describe a superior social status, the status of a citizen, and becomes instead a moral principle, a principle to which all can appeal. That is why "equal liberty" is at the heart of modern liberal thinking.'⁸

ALGEMEEN BEGINSSEL

Het gelijkheidsbeginsel is een algemeen beginsel van het recht van de Europese Unie. Tussen de andere 'waarden' waar de Unie op is gebaseerd, zoals bijvoorbeeld menselijke waardigheid, vrijheid, democratie en rechtsstaat, neemt gelijkheid een prominente plaats in (art. 2 vEU). De bestrijding van discriminatie en het streven naar het opheffen van de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is verankerd tussen de doelstellingen van de Unie (art. 3, lid 3, vEU). Cruciaal voor de Europese integratie is het verbod van discriminatie op grond van nationaliteit. Binnen de werkingssfeer van de Verdragen en onverminderd de bijzondere bepalingen is *elke* discriminatie op grond van nationaliteit verboden (art. 18 Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie, vWEU). Behalve dit algemene discriminatieverbod zijn er meer specifieke verbodsbepalingen van discriminatie

op grond van nationaliteit inzake de vier vrijheden: het vrij verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal. Doelstelling van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) was immers het samensmelten van de economieën. Hoewel in economisch opzicht de staatsgrenzen al behoorlijk zijn geslecht, is de Unie ook verplicht om de 'gelijkheid van de lidstaten voor de Verdragen' te eerbiedigen (art. 4, lid 2, vEU). Dit is van betekenis nu steeds meer macht van Den Haag naar de EU-hoofdstad verschuift.⁹

In de Unie bestaat de verplichting de marktdeelnemers gelijk te behandelen. In artikel 40, lid 2, vWEU wordt bepaald dat de gemeenschappelijke ordening van de landbouwmarkten elke discriminatie tussen producenten of verbruikers van de Unie moet uitsluiten. Het discriminatieverbod in dat artikel is volgens het Hof van Justitie een bijzondere uitdrukking van het algemene gelijkheidsbeginsel, dat een van de grondprincipes van het Unierecht is. Dit komt erop neer dat iedereen die zich in dezelfde situatie bevindt op dezelfde wijze dient te worden behandeld. Vergelijkbare situaties moeten niet verschillend worden behandeld, verschillende situaties moeten niet gelijk worden behandeld, tenzij dit objectief gerechtvaardigd is.¹⁰

Sinds een tiental jaren is het gelijkheidsbeginsel ook neergelegd in het EU-Handvest van de grondrechten van 7 december 2000 en aangepast op 12 december 2007. Dit Handvest heeft sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 dezelfde juridische waarde als de Verdragen. In titel III van dit Handvest worden onder gelijkheid de volgende grondrechten erkend: gelijkheid voor de wet (art. 20); non-discriminatie (art. 21); verscheidenheid van cultuur, godsdienst en taal (art. 22); de gelijkheid van mannen en vrouwen (art. 23); de rechten van het kind (art. 24); de rechten van ouderen (art. 25); de integratie van personen met een handicap (art. 26).

Het gelijkheidsbeginsel is niet alleen bindend voor de lidstaten en particulieren, ook de instellingen van de Unie dienen het gelijkheidsbeginsel te eerbiedigen. In Titel II van het Unieverdrag over de bepalingen inzake de democratische beginselen staat: 'De Unie eerbiedigt in al haar activiteiten het beginsel van gelijkheid van haar burgers, die gelijke aandacht genieten van haar instellingen, organen en instanties' (art. 9 vEU). Het is geen toeval dat in de wetgevingsprocedures van de Unie de bevolkingsomvang steeds meer meetelt.

RUIME OPVATTING

In de interne markt moet een lidstaat onderdanen van een andere lidstaat gelijk behandelen als de onderdanen van de eigen lidstaat. Een goed voorbeeld is de zaak van de Engelse toerist Cowan, die slachtoffer was van een

geweldsmisdrijf, na een bezoek aan de Parijse metro. Vanwege lichamelijk letsel maakte Cowan aanspraak op een schadeloosstelling in Frankrijk. Cowan deed een beroep op een daarvoor door de Franse overheid ingesteld fonds. De vergoeding werd hem geweigerd omdat hij niet in Frankrijk woonachtig was en niet over een verblijfskaart beschikte. Het Hof van Justitie zei dat deze indirecte discriminatie in strijd was met artikel 18 VWEU, omdat de door het Unierecht aan een natuurlijke persoon gewaarborgde vrijheid om zich naar een andere lidstaat te begeven (hier in het kader van het vrije dienstenverkeer) meebracht dat de integriteit van die persoon op dezelfde wijze moet worden beschermd als die van de onderdanen van die lidstaat en van de personen die er hun woonplaats hebben. Ontvangers van diensten kunnen zich beroepen op het non-discriminatiebeginsel en hebben recht op een vergoeding.¹¹ Ook particulieren mogen niet discrimineren op grond van nationaliteit, vooral als een organisatie macht kan uitoefenen over particulieren. De in de verdragen gewaarborgde vrijheid mag niet door particulieren worden bemoeilijkt. Soms echter kan een verschil in behandeling objectief gerechtvaardigd zijn, bijvoorbeeld door overwegingen die losstaan van nationaliteit en evenredig zijn aan een door het nationale recht nagestreefd legitiem doel.

Het non-discriminatiebeginsel wordt ruim opgevat. Zelfs wanneer iets tot de bevoegdheid van een lidstaat behoort, bijvoorbeeld naamgeving, stelt het Unierecht grenzen opdat nationale overheden niet discrimineren waar het Unierecht een recht op gelijke behandeling toekent. Bij het beginsel van non-discriminatie kunnen burgers zich ook verzetten tegen de weigering van een lidstaat om rekening te houden met hun bijzondere situatie. Carlos Garcia Avello, een Spaanse onderdaan, en Isabelle Weber, met de Belgische nationaliteit, woonden in België, waar zij in 1986 in het huwelijk waren getreden. Hun twee kinderen hadden de Belgische en de Spaanse nationaliteit. De Belgische ambtenaar van de burgerlijke stand

Ongelijke behandeling van burgers is alleen gerechtvaardigd als ze is gebaseerd op objectieve overwegingen die losstaan van de nationaliteit

had in de geboorteakte van de kinderen als familienaam de naam van de vader ingeschreven, namelijk Garcia Avello. De ouders wilden de familienaam laten wijzigen in Garcia Weber, omdat naar Spaans gebruik de naam van de kinderen van een gehuwd paar bestaat uit de eerste naam van de vader gevolgd

door die van hun moeder, maar dit verzoek werd door de Belgische minister van Justitie afgewezen, aangezien in België kinderen de naam van hun vader dragen. Bij de consulaire afdeling van de Spaanse ambassade in Bel-

gië waren de kinderen ingeschreven onder de naam Garcia Weber. De verscheidenheid aan namen voor de betrokkenen kan ernstige ongemakken veroorzaken in het beroeps- en privéleven. Uiteindelijk oordeelde het Hof van Justitie dat een lidstaat het mogelijk moet maken voor onderdanen die naast de nationaliteit van een lidstaat ook de nationaliteit van een andere lidstaat hebben, om de naam te dragen die hun op grond van het recht van de andere lidstaat toekomt.¹² Ongelijke behandeling van burgers is alleen gerechtvaardigd als ze is gebaseerd op objectieve overwegingen die losstaan van de nationaliteit van de betrokkenen persoon en evenredig aan de rechtmatige doelstellingen van het nationale recht.

GELIJKE BEHANDELING

Uit artikel 3, lid 3, VEU blijkt dat de Unie de gelijkheid van mannen en vrouwen dient te bevorderen. Gelijke behandeling van mannen en vrouwen is een van de fundamentele rechten van de mens en de burger.¹³ De Unie dient iedere vorm discriminatie op grond van geslacht te bestrijden (art. 10 VWEU). Doelstelling van de sociale politiek van de Unie is gelijkheid van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt en de behandeling op het werk (art. 153 VWEU). Het komt ook naar voren in het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers voor gelijke of gelijkwaardige arbeid (art. 157, lid 1, VWEU). De regels van de vroegere EEG, op aandrang van Frankrijk, hebben een belangrijke rol gespeeld bij de emancipatie van de werkende vrouw in Europa. In eerste instantie werd gelijke beloning voor gelijke arbeid met name uit economische overwegingen opgenomen in het Verdrag, namelijk vanwege het voorkomen van oneerlijke concurrentie. Immers, vrouwen kregen vroeger veel minder betaald dan mannen. In de loop van de tijd groeide het artikel uit tot een basis voor het emancipatiebeleid van de Unie. Het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers voor gelijk werk had grote gevolgen voor Nederland, waar in de sociale wetgeving het gezin als eenheid van behoefte werd genomen. Gelijke behandeling betekende opsplitsing van het echtpaar in twee gelijke partners, met elk zijn respectievelijk haar min of meer zelfstandige behoefte.¹⁴ Ter verzekering van de gelijkheid van mannen en vrouwen hebben de Raad en het Europees Parlement in de loop van de tijd richtlijnen aangenomen inzake de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding, promotiekansen, arbeidsvoorwaarden, sociale zekerheid en toegang tot en het aanbod van goederen en diensten. Al in 1792 heeft Mary Wollstonecraft (1759-1797) gesteld dat de zogenaamde inferioriteit van vrouwen niet was aangeboren, maar kwam doordat mannen de vrouwen een goede opleiding onthielden. In de Europese Unie is veel

aandacht voor de opleiding van vrouwen. Ondanks het discriminatieverbod is het voor de lidstaten wel toegestaan ter bevordering van gelijke kansen maatregelen te nemen, positieve discriminatie, die zijn gericht op het opheffen van feitelijke ongelijkheden die de kansen van vrouwen nadelig beïnvloeden, bijvoorbeeld het voorbehouden van beschikbare kinderopvangplaatsen aan vrouwelijke werknemers. Lidstaten mogen echter geen maatregelen nemen of toestaan die vrouwen onvoorwaardelijk voorrang verlenen bij aanstellingen en promoties.¹⁵

Uit artikel 10 VWEU blijkt dat de Unie streeft naar bestrijding van iedere discriminatie op grond van geslacht, ras of etnische afkomst, godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele gerichtheid. De Raad heeft richtlijnen aangenomen die discriminatie op grond van ras en etnische afstamming verbieden. Als het gaat om vrij verkeer en verblijf voor de burgers van de Unie valt onder het begrip familielid ook de geregistreerde partner, als de wetgeving van het gastland het geregistreerd partnerschap gelijkstelt met het huwelijk.

BESLUIT

Bij het realiseren van de interne markt was het verbod van discriminatie op grond van nationaliteit de centrale norm. Waar de vrouw in Nederland in de jaren zestig nog werd gediscrimineerd, is met dank aan het Europese recht het leven voor vrouwen leefbaarder geworden. De praktijk van lager loon voor vrouwen voor hetzelfde werk als mannen was onhoudbaar. Ook in ruimere zin is gelijkheid steeds belangrijker geworden, wat betreft zowel het politieke, het juridische als het sociaaleconomische burgerschap. De rechtsorde van de Unie is meer dan het recht van de instellingen en de

*Het wordt nu als onmenselijk
beschouwd om niet iedereen
als gelijke te behandelen*

grondrechten van de burgers alleen; het is ook een uiting van een zeker ideaal van mens-zijn, en het geeft op die manier aan de mensen een idee mee over de zin van het menselijk bestaan. Het wordt nu als onmenselijk beschouwd om niet iedereen

als gelijke te behandelen. Dat wil echter niet zeggen dat iedereen evenveel moet verdienen uit solidariteit met alle mensen, want zo'n structuur zou weer opnieuw onleefbaar worden. Gelijke kansen scheppen garandeert niet automatisch gelijke uitkomsten.

Met het oog op de uniforme toepassing van het Unierecht in alle lidstaten, zijn alle overheidsorganen verplicht het Unierecht binnen de nationale rechtsorde toe te passen, inclusief het gelijkheidsbeginsel. Wanneer

de Unie gelijkheid afdwingt, krijgen de mensen meer veiligheid en onafhankelijkheid. Ongelijkheid en onvrijheid komt door het feit dat mensen onderworpen zijn aan de willekeur van andere mensen. 'Daar ieder mens vrij geboren wordt en heer en meester is over zichzelf, kan niemand, onder welk voorwendsel ook, hem tot onderdaan maken zonder zijn toestemming. Bepalen dat de zoon van een slavin als slaaf wordt geboren, is bepalen dat hij niet geboren wordt als mens', aldus Rousseau.¹⁶ Met dank aan het gelijkheidsbeginsel weet men als burger, anders dan in een situatie van willekeur, wat wel mag en wat niet mag. Door het gelijkheidsbeginsel kunnen de meeste mensen als gelijk individu vrij leven en vrij bewegen in de Europese Unie. Dat moet als winst worden beschouwd, zelfs als het soms gepaard gaat met een toename van atomisme, vervreemding en verlies van sociale cohesie. Krachtens het gelijkheidsrecht lijken mensen zich soms te kunnen onttrekken aan de verantwoordelijkheid voor de ander, die formeel wel gelijk en vrij mag zijn, maar soms materieel ongelijk en onvrij is en daarom extra bescherming nodig heeft. Nog lang niet iedereen doet volop mee in de politiek en in het arbeidsproces. Al verzekert het niet automatisch ook rechtvaardigheid en solidariteit, het gelijkheidsbeginsel is onmisbaar ter voorkoming van willekeur in de Europese Unie.

Noten

- 1 De kerk van Calvijn was in beginsel een democratische lekengemeenschap. Nergens werd de voorzitter levenslang benoemd. Werklieden, intellectuelen en adellijken zaten naast elkaar op dezelfde banken en hadden gelijke rechten en plichten. Dat ideaal moest ook in de burgerlijke samenleving worden verwezenlijkt. Zie J.W. Sap, 'Protestantisme en democratie. De strijd voor algemeen kiesrecht', in: H.J. van de Streek, H.-M.Th.D. ten Napel en R.S. Zwart, *Christelijke politiek en democratie*. Den Haag: Sdu, 1995, pp. 39-67.
- 2 Henk Woldring, *De Franse revolutie. Een actuele uitdaging*. Kampen: Kok, 1989, p. 50 e.v.
- 3 Toen minister Schippers (Volksgezondheid, vvd) aankondigde de campagnes te schrappen waarin de burger tot een gezonder leven wordt gemaand, stond in het hoofdredactioneel commentaar van *NRC Handelsblad*: 'Schippers voert een onberispelijk argument aan: de overheid schrijft mensen zo min mogelijk voor wat ze wel of niet mogen. Zo is het precies. De mens moet geacht worden zelf te weten wat het beste voor hem is – in het eerste hoofdartikel van deze krant uit 1970 werd dat reeds gedefinieerd als kenmerk van modern liberalisme... De vrijheid van de burger vindt immers zijn begrenzing waar de vrijheid van de ander begint.' Zie 'Leefstijl is een eigen keuze', *NRC Handelsblad*, 26 mei 2011, p. 2.
- 4 U. Dhondt, *Natuurrecht*. Leuven: Acco, 1985, p. 117.
- 5 H.P.A. Knops e.a., *Op zoek naar de kracht van de samenleving*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, mei 2011, p. 49.
- 6 J.W. Sap, 'De verankering van mensenrechten in Europa en Nederland werd geïnspireerd door Amerika', *Groniek*, nr. 183 (oktober 2009), pp. 145-160.
- 7 Larry Siedentop, *Democracy in Europe*. Londen: Penguin, 2000, p. 14.
- 8 Siedentop 2000, p. 59.
- 9 Bob van de Bos, *De Europese Unie*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011, p. 117.
- 10 Mensen die zich in een gelijke situatie

bevinden moeten gelijk worden behandeld. Daarom is het bijvoorbeeld onjuist om vrouwen het recht op stemmen te onthouden. Als het gaat om stemmen zijn mannen en vrouwen in dezelfde positie, zij zijn gelijk in staat om een politieke keuze te maken en moeten daarom gelijk worden behandeld. Tegelijkertijd wordt het niet als onjuist beoordeeld om aan kinderen het recht op stemmen te onthouden. Dat komt doordat volwassenen en kinderen niet in dezelfde situatie zitten als het gaat om de bekwaamheid om politieke keuzes te maken. Zie Johan de Waal, Iain Currie en Gerhard Erasmus, *The Bill of Rights Handbook*. Lansdowne: Juta & Co., 2001, p. 198.

- 11 HvJ EG 2 februari 1989, Cowan, 186/87, r.o. 13, 19.
- 12 HvJ EG 2 oktober 2003, Garcia Avello, C-148/02, r.o. 30-45, zie D.A. Pettengell, *Internationaal Privaatrecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri, 2011, pp. 2-6.
- 13 In Genesis 1: 27 staat: 'En God schiep de mens naar zijn beeld; naar Gods beeld schiep Hij hem; man en vrouw schiep

Hij hen', een duidelijk argument tegen discriminatie. Zie ook E. Levinas, *Het menselijk gelaat. Essays van Emmanuel Levinas* (gekozen en ingeleid door Ad Peperzak). Baarn: Ambo, 1969, 1987, p. 105: 'In een verhouding staan met een gelaat en de uitdrukking, een relatie onderhouden met een wezen *an sich* wil dus zeggen, dat men gesitueerd is op het vlak van een overgankelijkheid zonder geweldpleging; het vlak van het schepsel.'

- 14 S. Lo Bianco en M.M. van der Pols, met medewerking van W.T. Eijsbouts en K. Jansen, *Prisma van Europa. Begrippen op het gebied van naoorlogse samenwerking en rivaliteit*. Utrecht: Het Spectrum, 1992, pp. 99-100.
- 15 K. Lenaerts en P. van Nuffel, *Europees recht*. Antwerpen/Cambridge: Intersentia, 2011, p. 117.
- 16 J.-J. Rousseau, *Het maatschappelijk contract, of Beginselen der staatsinrichting* [Du Contrat Social, 1762] (vertaling S. van den Braak en G. van Roermund). Amsterdam/Meppel: Boom, 1995, IV. 2, p. 138.